

ЎЗМУ ХАБАРЛАРИ

ВЕСТНИК НУУЗ

АСТА NUUZ

МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ
УНИВЕРСИТЕТИ ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ

**ЖУРНАЛ
1997
ЙИЛДАН
ЧИҚА
БОШЛАГАН**

**2021
1/3**

**Ижтимоий-
гуманитар
фанлар
туркуми**

Бош муҳаррир:

И.У.МАДЖИДОВ – т.ф.д., профессор.

Бош муҳаррир ўринбосари:

Р.Х.ШИРИНОВА – ф.ф.д., профессор

Тахрир ҳайъати:

Сагдуллаев А.С. – т.ф.д., проф.

Аширов А.А. – т.ф.д., проф.

Баллиева Р. – т.ф.д., проф.

Маликов А.М. – т.ф.д., проф.

Юсупова Д.Ю. – т.ф.д., проф.

Муртазаева Р.Х. – т.ф.д., проф.

Мадаева Ш.О. – ф.ф.д, проф.

Туйчиев Б.Т. – ф.ф.д, проф.

Мухаммедова Д.Г. – псих.ф.д.

Тўхтаев Х.П. – ф.ф.н., доц.

Болтабоев Ҳ. – фил.ф.д., проф.

Раҳмонов Н.А. – фил.ф.д., проф.

Жабборов Н.А. – фил.ф.д., проф.

Сиддиқова И.А. – фил.ф.д., проф.

Ширинова Р.Х. – фил.ф.д., проф.

Садуллаева Н.А. – фил.ф.д., доц.

Арустамян Я.Ю. – фил.ф.д., доц.

Пардаев З.А. – фил.ф.ф.д., PhD.

Масъул котиб: **З. МАЖИД**

ТОШКЕНТ – 2021

МУНДАРИЖА

Тарих

Бабаджанов Х., Солиев М. Ўзбекистонда меҳнат заҳиралари тизимининг ташкил этилиши ва 1941-1945 йиллардаги фаолияти	4
Бўтаев Ж. Самарқанд вилоятининг аҳоли таркиби ҳусусида (XIX асрнинг иккинчи ярми)	8
Нишанова Д. Ўзбекистонда усул ал-фикҳ илмининг ривожини	13
Турсунов Н. Жанубий Ўзбекистон аҳолиси таомлари, пастандачилиги ва меҳмоннавозлигидаги: анъанавийлик ва замонавийлик	19
Шакиров И. Из истории взаимоотношений Узбекистана и Сингапура в сфере туризма (1991-2020)	24

Фалсафа. Педагогика

Абдуллаева Н. Бўлажак ўқитувчиларда педагогик масъулиятни шакллантириш технологияларини такомиллаштиришнинг потенциал имкониятлари.....	28
Аманов Г. Ижтимоийлашув жараёнлар тадрижи ва таҳлили.....	31
Ачилов Ш. От сўз транспозициясини ифодалашда маданиятлараро мулоқотнинг айрим хусусиятлари.....	34
Бойматов Ф. Ўзбекистоннинг туризм тараккиётида жаҳон тажрибаси.....	37
Бурханов Т. Ёшларнинг маънавий салоҳиятни юксалтириш масалалари	40
Ганиева Х. Талаба ёшларнинг ўз-ўзини англашини ижтимоий-психологик механизмлари.....	43
Думаров М. Ижтимоий реалликка муносабат экзистенциал ички зиддиятлар ифодаси сифатида.....	46
Жаббаров У. Ўқув жараёнига тўғторлик технологиясини жорий этишнинг илмий-амалий асослари.....	50
Замилова Р. Ёлғуси тарих ўқитувчисининг тарихий тафаккурини шакллантиришнинг моҳияти ва тузилиши.....	53
Зияев Ф. Ўқув машғулоти гуруҳи босқон улоқтирувчиларни улоқтириш техникасини биомеханик таҳлили.....	57
Каримов А. Малака ошириш ва қайта тайёрлаш жараёнида жисмоний тарбия ўқитувчиларининг педагогик маҳоратини такомиллаштириш.....	60
Karimov I. Yuqori malakali velosipedchi trekchilarni musobaqa oldi tayyorgarligini boshqarish.....	63
Маннопов Х. Ўзбекистонда миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлашнинг айрим жиҳатлари хусусида.....	66
Махмудов К. Шароф Рашидовнинг миллий адабиёт ва санъатимизни ривожлантиришдаги хизматлари.....	70
Мирзақулов И. Жисмоний тарбия таълими жараёнида талабаларда экологик маданиятни ривожлантириш ижтимоий-педагогик зарурият.....	73
Муллабоева Н. Шарқда ёлғизлик ҳақидаги қарашлар.....	76
Mo'minova X. Maktabgacha ta'lim muassasasi psixologi faoliyatining mazmun va mohiyati.....	81
Мухаммадиев К. Жисмоний тарбия машғулотлари жараёни самарадорлигини оширишнинг долзарб педагогик муаммолари.....	86
Nafasov M. Таълим жараёнига мобил технологияларни жорий этиш зарурияти.....	91
Narziyeva Z. Musiqa madaniyati darslarida o'quvchilarni xalq qo'shiqlari vositasida axloqiy tarbiyalash tizimi.....	96
Nishonov S. Марказий Осиё мутафаккирларининг ижодида инсон тушунчаси ва уларнинг Хусайн Воиз Кошифий ва Жалолиддин Давонийларнинг илмий фаолиятига таъсири.....	99
Одилжонов А. Креативлик шаклланишининг сензитив даври.....	103
Отақулов Ш. Гендер тенгликка амал қилишнинг ижтимоий-сиёсий жиҳатлари.....	106
Пайзиева М. Ўқитувчиларнинг педагогик-психологик тайёргарлигини таркиб топтириш парадигмалари.....	110
Пулатова О. Педагогларнинг касбий компетенцияларини ривожлантиришда мулоқотнинг аҳамияти.....	114
Rahmatova M. O'quvchilar kasbiy ta'limining psixologik jihatlari va motivlari.....	117
Rahmatov M. Ob-havo o'zgarishlari olib keladigan zararlarni kamaytirishda jahon tajribasi.....	120
Раҳматов З. Болалар энциклопедик лугатлари маданиятлараро алоқани таъминлаш воситаси сифатида.....	125
Раҳматуллаева Г., Мелибоева Г. Organik kimyoni o'qitish samaradorligini oshirishda nostandart testlardan foydalanish.....	129
Рустамова Т. Шаҳсда ёлғизликни шаклланиш омили.....	134
Саидова З. Нотўқима газламалардан фойдаланиб креатив – тиббий бош қийим лойиҳаларини яратиш.....	138
Sarayeva S. "Vaqt" tushunchasining nazariy va falsafiy jihatlari.....	142
Тилолов Ў. Глобал барқарор тараккиётнинг ижтимоий-тарихий жиҳатлари.....	145
Тажибоева Г. Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларда танкидий фикрлашни ривожлантиришнинг педагогик-психологик асослари.....	147
Fayziyev Z. "Etnos", "millat" va "xalq" tushunchalarning kategorial tahlilining ayrim jihatlari.....	149
Хамудов М. Спорт психологияси методлари ва спорт мусобақаларининг психологик таҳлиллари.....	152
Xolmuratov O. Sport ixtisoslashuvining boshlang'ich bosqichida yosh velosipedchi shossechilarning mashg'ulot yuklamalarini optimallashtirish.....	155
Хуррамов М. 1991-2016 йилларда Ўзбекистон – Қозоғистон Республикалари ўртасидаги минтақавий ва икки томонлама муносабатлар вектори.....	158
Chernikova E. Yuqori malakali velosipedchilarning mashg'ulot jarayoni muammolari dolzarbligi masalasiga.....	161
Yusupova Sh. Инглиз тили дарсларида талабаларнинг техник тафаккурини ривожлантириш учун cil технологиясини қўллаш.....	164
Қодинова М. Олий таълим муассаси араб тили ўқитувчиси компетенцияси муаммосини ўрганиш ижтимоий-педагогик зарурият сифатида.....	167

Филология

Абдусаматов З. Роль фразеологических единиц в английском языке.....	171
Abuzalova. M., Kobilova A. Tibbiy perifrastalarga oid ayrim mulohazalar.....	174
Алиева М., Сиддикова И. Замонавий миллий медиа маконда медиадискурс масалалари	178
Амануллаева К. Художественный концепт как единица творческого процесса в литературоведческом осмыслении	182
Артикова З. Хитой тилидаги 把 “ba” ли гапларнинг структур тузилиши ҳақида	185
Асронова М. Ўзбек ва инглиз сиёсий дискурсларида замонавий ҳикматларнинг ифодаланиши.....	188
Akhmedova M. Тилда маънавият: мазмуний майдон.....	191
Бўронов А. Олтой тилининг лингфондида мазмун аниқ сакланиб келаётган туркий тилларга хос “Ту” ва “Қи” лексемаларининг қиёсий таҳлили.....	193

Djuraeva M. A cognitive view of phonology	197
Ёрматова Ё. Интонация ва унинг жаҳон тилшунослигидаги талкини.....	201
Зарипова Ф. Ўтган замон феълнинг синтактик-семантик хусусиятларини бадиий таржимада ифодалаш масаласи	205
Маджидова Р. Интерпретация традиционных ценностей в современном и историческом аспекте.....	208
Маматова Ф. Инглиз ва ўзбек тилларидаги эвфемизмларни типологик тадқиқ қилиш.....	211
Маматқулова Ф. Турли тилларда кулинаронимларнинг ўзига хос таснифланиши.....	214
Маннонова С. Инглиз тилидаги расмий хатларнинг коммуникатив-прагматик хусусиятлари.....	217
Назарова Ш. Ўзбек ва корейс тилларида от туркумига мансуб сўзларнинг постпозитив транспозицияси.....	221
Nuraliyeva O., Raximova N. Toni morrison hayoti va ijodi tahlili.....	225
Нуруллаев М. Диний матнларда таржимонларнинг сўз қўллаш маҳорати.....	228
Пардаева Н. Анбар Отин адабий меросининг манбалари.....	231
Рахимов А. Номинатив фаолият воситаларининг рационал-генератив ва эмпирик-рационал талқинлари.....	235
Рахмонова Х. Хуршид Дўстмуҳаммад ижодида образлар табиатининг индивидуаллиги.....	238
Raxmatova S., Normurodova N. XX asrda Amerika va ingliz adabiyotiga o'z hissasini qo'shgan yozuvchilar.....	241
Сабинова Н. Хоразм халфачилигининг илк манбалари.....	244
Saydamatov I. Инглиз ва ўзбек тилларида “қувонч” ва “қайғу” концептларининг лингвокультурологик таҳлили	247
Сиддикова И., Солиева М., Карабаева Б. Инглиз тилида кўриш сезгисини ифодаловчи феълларнинг лингво- концептуал хусусиятлари.....	251
Tadjibayeva G., Tadjibayeva M. Concept as a subject of comparative linguoculturology.....	255
Tojiyeva K. Neologisms and the problem of their study in modern linguistics	257
Холиёров Ў. Таълимий корпусда сўзлараро маъновий муносабатларга доир маълумотларни базасини яратиш	261
Ergashova Sh., Olimzoda P. Ingliz, rus va o'zbek tillarida kasallik nomidan foydalanishning lingvistik xususiyatlari.....	264
Eshto'xtarova B. Ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarda “bosh” konseptining lingvomadaniy xususiyati.....	263
Yusupova A. O'zbek millatiga xos bo'lgan realiyalar.....	272

*Хуршида РАХМОНОВА,
Тошкент давлат Ўзбек тили ва адабиёти университети ўқитувчиси
Email: xurshida.xalilovna@gmail.com*

Ф.ф.д., У.Жўрақулов тақризи асосида

ХУРШИД ДЎСТМУХАММАД ИЖОДИДА ОБРАЗЛАР ТАБИАТИНИНГ ИНДИВИДУАЛЛИГИ

Аннотация

Ўзбек адабиётшунослигида бадият илмига, хусусан бадий образ масаласига алоҳида эътибор қаратилган. Мақолада адиб Хуршид Дўстмухаммад ҳикоя ва қиссалари асосида образлар табиати бадий таҳлил қилинди. Адиб асарларида миллий ва умумбашарий қадриятларнинг ифодаланиши, тарихий шахс ва замондош инсон қиёфасининг индивидуал хусусиятлари ёритиб берилган. Ёзувчи ижодида анъанавий метафоралардан фарқли равишда индивидуал метафорик образларнинг мавжудлиги асослаб берилди.

Калит сўзлар: образ ва унинг турлари, миллий ва умумбашарий қадриятлар, бадий тафаккур, бадий умумлашма, индивидуаллик, қаҳрамон нутқи, хотиралар оқими, ретроспектив сюжет, истиора, анъанавий метафоралар, индивидуал метафоралар

ИНДИВИДУАЛЬНОСТЬ ХАРАКТЕРА ОБРАЗОВ В ТВОРЧЕСТВЕ ХУРШИДА ДУСТМУХАММАДА

Аннотация

В узбекской литературе особое внимание уделяется науке об искусстве, в частности, вопросу художественного образа. В статье дается художественный анализ сущности образов на основе рассказов и повествований писателя Хуршида Дустмухаммада. В работах автора подчеркивается выражение национальных и общечеловеческих ценностей, индивидуальных особенностей исторической личности и образа современного человека. В отличие от традиционных метафор в авторском творчестве, наличие отдельных метафорических образов было оправдано.

Ключевые слова: образ и его типы, национальные и общечеловеческие ценности, художественное мышление, художественное обобщение, индивидуальность, героическая речь, поток воспоминаний, ретроспективный сюжет, аллегория, традиционные метафоры, индивидуальные метафоры.

THE INDIVIDUALITY OF THE NATURE OF IMAGES IN THE WORK OF KHURSHID DOSTMUHAMMAD

Annotation

In Uzbek literature, a special attention is paid on the subject of art, in particular, on the issue of artistic image. The article provides an artistic analysis of the nature of the images based on the stories and narratives of the writer Khurshid Dostmuhammad. The author's works highlight the expression of national and universal values, individual features of the historical figure and the image of modern man. In contrast to traditional metaphors in the author's work, the existence of individual metaphorical images was justified.

Key words: image and its types, national and universal values, artistic thinking, artistic generalization, individuality, heroic speech, flow of memories, retrospective plot, allegory, traditional metaphors, individual metaphors

Ўзбек адабиётшунослигида бадиятга доир назарий қайдлар узок тарихга бориб туташади. Бадий-эстетик тафаккурнинг тараққиёт тамойиллари ҳозирги адабий жараённинг таркибий ва ажралмас бир бўлаги сифатида ўрганилмоқда. Бадий тафаккур хамиша ўзгариб, янгиланиб туради. Негаки, бадий тафаккур – муайян бир даврдаги миллий адабиёт ҳолатини, муайян манзарасини, янгиликларни, камчиликларини ўз ичига олади. Бу – унинг табиатидаги устувор хусусият. Бирор бадий асарнинг тасвир нозиклигини, бадий ўзига хослигини, образлар тизимини тўғри тушунмоқ, тили гўзаллигини ҳис этмоқ учун шу асар яратилган давр бадий тафаккурига хос хусусиятларни билиш керак. Чунки чинакам бадий ҳодиса давр руҳини ифодалаш билан бир қаторда ўзи яратилган вақтдан узоқроқ яшайди ва замонга нисбатан тургунроқ бўлади.

Тарихга назар солсак, ўзбек адабиётшунослигида бадият илмига доир бир неча илмий-назарий қарашлар мавжуд. Адабиётшунос М.Қўшжонов А.Қодирий ижодини бадий таҳлил қилар экан шундай ёзади: “Етук ижод қимматини белгилаш учун одатда бадиятнинг ҳар хил талаблари нуктаи назаридан таҳлилдан ўтказиб кўрамиз. Мавнонинг ҳаққонийлиги, характерларнинг ёркинлиги, пафоснинг юқорилиги, зиддиятларнинг кескин ва мантикийлиги, композициянинг пишиқлиги,

сюжетнинг ўзига хослиги, тилнинг жозибалилиги ва ҳоказолар. А.Қодирий романлари шу йўсинда тадқиқ қилинса, улар талабга тўла бардош бериши аниқ. Бирок, адиб романларининг фазилати, нафосати – миллийлик, миллий руҳнинг акс этишидадир”[1]. Адиб Хуршид Дўстмухаммад ҳам ўз асарларида бадий образ яратар экан, уларнинг маънавий савиясига, миллий ва умумбашарий руҳнинг ифодаланишига алоҳида эътибор қаратади. Унинг кўпгина асарларида ўзбек халқига хос фазилату камчиликлар бор-бўйича акс этган. Ўзбек адабиётимиз ва жаҳон адабиёти сирларидан воқиф бўлган Хуршид Дўстмухаммад замондош образини яратишда ҳам, тарихий шахс образини яратишда ҳам умумбашарий ва миллий қадриятлар талабидан келиб чиқади. “Ўзгараётган воқеликдан бадий умумлашма ясашда ҳикоянинг имконияти катта. Лекин бадийлик шарти шундаки, ҳикоя нечоғли бугунбоп жанр эканлигидан қатъий назар унда бугуннинг қадриятлари, бугуннинг муҳим ғали абадий ва ўзгармас қадриятлар қиёфасида ифода топмоғи керак. Ҳикоя долзарб (ўткинчи десак ҳам янглишмаймиз) ва мангу қадриятлар орасида дунёга келади. Ҳикоянинг бугунги кун кўриниши нисбатан осон, бирок унинг мағзига сингдирилган мангу қадриятларнинг ифодаси асарнинг умумбашарий ва умрбоқийлигини таъминлайди. Долзарб қадриятлар соясида қолдирилиб

абдий кадрятлар камситилган жойда бадий тафаккур сохталашади, ривождан қолади” [2-15], – деб ёзди Хуршид Дўстмуҳаммад. Адиб ёзган фикрлар тадбиғини унинг ҳикояларидаги образлар мисолида кўришимиз мумкин. “Миркомилбойнинг Қазо бўлган намоз” ҳикоясида Миркомилбой характерида ҳам миллий, ҳам мангу умумбашарий кадрятларини ўзида мужассам этган тарихий шахс образини, “Тўхтабойнинг бойликлари” ҳикоясида имон-этикодга собит инсон киффасини, “Васий” ҳикоясидаги йигит характерида соф миллий рух билан йўғрилган ғамхўр ука образини учратамиз. Йигитдаги мардлик, опасига масъуллик, туғишган биродарини ҳар қандай инжиқликларига сабр қилиш хисси факат ўзбек фарзандларига хос эканлигини кўрсатиб берган. “Махзуна” ҳикоясида эса шарқ аёлларига хос ибодат фаилатлари ифодалаб берилган. Маданийлик ва миллийлик маълум муҳитда танланган образлар киффасида, уларнинг ички олами тасвирида кўзга ташланади.

Маълумки, санъат ва адабиётда ҳаёт образлар воситасида акс эттирилган экан, бадий адабиёт образли фикрлаш натижасида дунёга келади. Адабиётшунос Б.Саримсоков образга шундай таъриф беради: “Санъатда воқелик ижодкорнинг эстетик қарашлари, принциплари ва идеали орқали ижодий идрокдан ўтганлиги, бинобарин, ўзгартирилганлиги сабабли унга нисбатан “бадий” аниқловчисини қўшиб ишлатамиз. Бевоқита мана шу хусусияти туфайли санъат асари, улардаги бадий образлар инсон хис-туғуларини тарбиялайди, унинг ақл-идрокини такомиллаштиради. Демак, санъатдаги образ ва образлиликнинг асосини ижодкорнинг воқеликни хиссий-ақлий идрок этиши, қайта ижодий гавдалантириши ташкил этади” [3]. Инсондаги муайян хис-туғуни, ҳолат ва ҳаракатни, ўй ва кечинмани ўзгалар қалбига, шуурига таъсир этадиган даражада ифодалашда сўзнинг ўрни бекиёсди. Сўзлардан қай даражада фойдаланиб бадий образ яратиш ёзувчининг маҳоратига боғлиқ.

“Бадий образ борлиқнинг (ундаги нарса, ҳодиса ва ҳ.к) бадий асардаги акси... Бадий образнинг хусусиятлари ҳақида сўз кетганда, биринчи галда, унинг индивидуаллаштирилган умумлашма сифатида намоён бўлиши хусусида тўхталиш зарур. Маълумки, воқеликдаги ҳар бир нарса-ҳодисада турга хос умумий хусусиятлар билан бирга унинг ўзигагина хос хусусиятлар мужассамдир” [4], – деб ёзди таниқли адабиётшунос Д.Қуროнов. Адабий асарда тасвирланган бадий образ умумлашма натижасигина бўлмай, айнаи чоғда, конкретлаштириш, индивидуаллаштириш маҳсули ҳамдир. “Шу маънода конкретлиқ – бадий образнинг специфик хусусиятларидан бири саналади” [4]. Чунки ёзувчи бадий образни индивидуал хусусиятларини кўрсатиш орқали конкретлаштиради, образга жонлиқ, ҳаётлиқ, табиийлиқ бахш этади. Ўқувчи хиссийети таъсир қилади, уни ишонтиради. Адибнинг “Шабада” ҳикоясидаги Комрон образи ўзида қатта бадий умумлашмани ташйиди ва шу билан бирга у ўқувчи кўз ўнгидан конкрет бир инсон киффасида гавдаланади. Ёзувчи умумлашмага индивидуал хусусиятларини бўрттириш орқали эришади. Масалан, ёзувчи Комрон нутқида: “ар... арш дедими – Комрон ичида қулиб қўйди – қоинотнинг чанг тўзони чиқиб кетармишми-ей! Буёғидан уёғи яқинлашиб тўшакка қадалиб ётган... бобой-момойлар ўйлаб топган сафсаталар...” [5], “Дунё жуда кенг, одамлар ҳам, орзу-ҳаваслар ҳам хилма-хил. Сиз жон қуйдириб айтаётган насихатларингизни ҳозир дунёнинг ҳеч ерида ота-оналар фарзандларига айтишмайди” [5], “онам билан қони бир одамда, икки дунёда ҳам тушунмайди” [5] каби гаплари, фикрлари орқали индивидуал белгиларни ифодалайди. Айнаи шу индивидуал белгиларнинг

ифодаланиши хисобига образ бадий умумлашмалиқка эришган. Ҳикояда адиб бутун дунё жамиятидаги иллатларни, глобаллашувнинг инсон онгу тафаккурига таъсири, оиладек муқаддас неъматларга бефарқлик, этикодсизлик, маънавий инқироз натижасида келиб чиқадиган оқибатлар ҳақида қайғуради.

Адиб насрининг ўзига хос хусусиятларидан яна бири бу тасвирда воқеаларнинг, образларнинг маълум бир томонининг сир саклашдир. Образларнинг турфа олами, қаҳрамон психологиясида рўй бераётган маълум ўзгаришлар воқеалар ривожини давомида ретроспектив сюжет асосида китобхонга етказиб берилади. “Беозор қушнинг қарғиши”, “Шабада”, “Жоди” ҳикоялари ва “Қатта қўча”, “Қуза” қиссалари ана шундай сюжет асосига қурилган асарлар саналади.

Бадий тарзда бажарилган вазифалар жуда кўп ва муҳимдир Улар эстетика, билим, таълим, коммуникатив ва бошқа имкониятларни ўз ичига олади. Поэтиканинг ажралмас қисми бўлган бадий асар ўз мақсадини образлар воситасида акс эттиради. Образ ва унинг турлари, образ яратиш усуллари, образ хусусиятлари ҳақида ўзбек адабиётшунослигида бир неча назарий-олилар қимматли фикрларини айтиб ўтганлар. Жумладан, Д.Қуროнов образни қуйидагича тасниф қилади. “... ижодкор эстетик идеали билан муносабатига кўра ижодий ва салбий образлар; ижодий методига кўра: реалистик, романтик, сюрреалистик; яратиш усулига кўра фантастик, гротеск, характер хусусияти ва эстетик белгисига кўра трагик, сатирик, юмористик образлар фарқланади. Кўпинча образнинг предметли томони – тасвир планидан келиб чиқиб инсон, жониворлар, табиат, нарса-буюмлар образи тарзидаги амаллар ҳам ишлатилади. Шунингдек, мураккаблиқ даражасига кўра бадий образни элементар образ, детал-образ, пейзаж, инсон образи, образли гипертизм тарзида ёки қўламлилиқ жиҳатидан даражалаган ҳолда мегаобраз, макрообраз, микрообраз тарзида урта турга ажратиш ҳам этиборга молик... Образнинг предметлилиқ даражаси деганда ўша образ тасвирлаётган нарсанинг қўламини назарда тутилади. Бу жиҳатдан бадий реаллиқ тўртта сатҳдан таркиб топади: 1) детал образлар; 2) воқеа-ҳодисалар образи; 3) характер ва шароит; 4) дунё ва тақдир образи (бадий реаллиқ)” [4].

Образ моҳиятига кўра, ҳаракатдаги воқеликдан иборат. Реал борлиқдаги, инсон руҳиятидаги турли-туман ўзгаришлар ва кечинмаларни ижодкор ўз онги, дунёқарашини, эстетик идеали, ғоявий мақсади орқали синтез қилиш оқибатида бадий образ шаклланади. Шу сабабли ижодкор яратган ҳар бир янги образ янги бир хилкат, янги бир қашфиётдир. Бундай образлар инсон маънавий дунёсини бойитади, руҳини бардам қилади. Бундай образни яратиш учун, биринчидан, воқелик материалида объектив асос, соддароқ қилиб айтганда, ҳамиртириш керак. Иккинчидан, танланган ҳаётини материални қандай тасвирлаш ёки ифодалаш ижодкорнинг хоҳиш ва мақсади, иқтидори ва маҳоратига боғлиқ ҳолда кечади.

Бадий образнинг муҳим хусусиятларидан яна бири унинг метафориклиги саналади. Адабиётшунос Б.Саримсоков бу ҳақида шундай ёзди: “Бадий кўчимлар ичида метафора (истиора) жуда қатта ўрин эгаллайди... Сўзнинг истиоравий кўчимига асосланган бадий тасвир ва ифодаси ўта даражада фавқулоддалик қасб этади. Натижада, вужудга келган образнинг таъсирчанлиги юксак бўлади” [3]. Яна бир таниқли адабиётшунос Д.Қуროнов эса: “метафориклик” деганда бадий образнинг бир нарса моҳиятини бошқа бир нарса орқали очишга интилиши, санъатга хос фикрлаш йўсини тушунилади” [4], – деб таъриф беради. Ёзувчи воқеликдаги

нарс-хадисанинг ҳаммага кўриниб турган ташки ўхшашлигига эмас, балки одамлар назаридан яширин ички ўхшашлигига таянган ҳолда фикрлайди. Масалан, Чўлпон гўзал образи ва инсон эрки-озодлиги, Абдулла Қаххор халқни алдаётган Амин, пристав образлари билан ўғриллар, Абдулла Орипов тилла баликча билан ўз қобилигига ўралиб яшаётган одамлар, Саид Аҳмад онгсиз йиртқич ҳайвон бўри билан ўз юртидан, элидан, иймон-этикодидан мосуво бўлган Бўрибой образи ўртасида ўхшашликлар топади. Ўз навбатида Хуршид Дўстмуҳаммад ҳам “Жажман” ҳикоясида бозорга қирволиб ҳамма озуқани еб битираётган тўртоёқли ғалати махлук билан инсоннинг битмас-туганмас орзу-хаваслари, нафси ўртасидаги ўхшашликни кашф қилиши, “Бозор” қиссасидаги “учар ликопча”да келган ўзга сайёраликлар билан инсонни сўроқ қилувчи виждон ўртасидаги ўхшашликни топиши – метафорик фикрлаш натижасидир. Бундан келиб чиқадики, образни метафорик, яъни мазмунни яширин асосида тасвирлаш китобхонни шу асарнинг мазмун-моҳиятини англаб етиш учун бир оз ақлни чарчлашига, асар ҳақида мантикий фикрлашга ундайди. Адабиётшунос Б.Саримсоков метафораларни яратилиш тарзига кўра иккига ажратади. “1.Анъанавий метафоралар. 2.Индивидуал метафоралар.

Анъанавий метафоралар аллақачонлар яратилиб, тил мулкига айланган ва ижодкорлар уларга тез-тез муржаат қилиб турадилар... Индивидуал метафоралар эса у ёки бу ижодкор томонидан илк бор яратилиб, унинг кўчма маъноси ҳам кўпчиликлда у қадар маълум бўлмайди”[3]. Демак, индивидуал метафораларда ижодкорнинг тафаккури, воқеликка бўлган муносабати, ҳислари, эстетик идеали мужассамлашган бўлади. Шунингдек, муайян бадий асар гоёсини, мазмунини баҳолаш ана шу индивидуал метафорик образлар моҳиятини, уларда жамланган ҳиссий қувватни тўғри англаш орқали амалга ошади. Адиб Хуршид Дўстмуҳаммад ижодида ҳам индивидуал метафорик образларни учратишимиз мумкин. Муаллифнинг “Жажман” ҳикоясида жажман, “Қоялардан баландда” асарида бургут, “Ўн биринчи эшик”да очилмайдиган эшик, “Саф” ҳикоясида узун саф, “Қичқирик”да сув, “Шабада” ҳикоясидаги олов, “Паноҳ” қиссасида она ўрик

дарахти, “Катта кўча”да оромкурси образлари фикримизнинг далилидир. Индивидуал метафоралар ижодкор тасаввури, ҳаёли, эстетик баҳоси, тафаккур доираси, дунёқараши билан алоқадорликда ўзга маънога кўчирилган сўз эмас, балки маълум жиҳатлардан кўчма маъно касб этган метафорик образлардир. Асарнинг бадийлигини таъминлашда оддий тил метафоралари билан бир қаторда индивидуал тарзда яратилган метафоралар ҳам фаол иштирок этади. Индивидуал метафоралар кўчим даражаси, ҳиссий чуқурлиги, фавқулодда образлиги, бетакорлиги билан алоҳида ажралиб туради. Истиоранинг бу тури ижодкор учун юксак фалсафий-эстетик ҳулосалар қилишга кўплаб имкон беради.

Хуршид Дўстмуҳаммад ижодининг дастлабки босқичдаги асарларида, хусусан, “Саф”, “Этакдаги уй”, “Васий”, “Махзуна”, “Жажман”, “Қазо бўлган намоз”, “Беозор қушнинг қағиши” ҳикояларида миллийлик, миллий кадриятлар, урф-одатларнинг улуғланиши, соф ўзбекона руҳнинг ётақчилик қилганлиги кузатилса, кейинги давр босқичдаги асарларида, жумладан, “Шабада”, “Жим ўтирган одам”, “Мухтарам, жаллод жаноблари” ҳикоялари, “Куза...”, “Катта кўча”, “Ҳижроним – мингдир менинг”, “Мен – сенсиз, сен – менсиз” қиссаларида инсон, унинг туйғулари, орзулари, ҳаёллари, фикрлари, тафаккури, бориинки, Инсоннинг ўзи бош кадрият даражасига кўтарилди. Бу типдаги асарларида адиб инсон туйғуларининг кузатувчиси, кўнгил тебранишларини, кайфият ва унинг натижасида келиб чиқувчи фикрларни текширувчи, руҳият қатламларини тадқиқ этувчи, бир сўз билан айтганда, инсонни мураккаб ракурсларда тасвирловчи ижодкорга айланди.

Адиб ижодида образлар табиати, уларнинг индивидуал ўзига хос белгилари муаллифнинг тафаккур тарзи, эстетик идеали, дунёни англаш концепцияси билан боғлиқ. Адибнинг ҳикоя ва қиссаларида образнинг мақоми, унинг бадий асардаги ифодаланиш усули ўзгарди. Чунки бу давр қаҳрамонлари ўзини тафтиш қилиш орқали ўзликлда, ўзлигини англашга интилаётган қаҳрамонлардир.

АДАБИЁТЛАР

1. Қўшжонов М. Ўзбекнинг ўзлиги. – Т.: Абдулла Қодирий, 1994.
2. Дўстмуҳаммад Х. Ҳозирги ўзбек ҳикояларида бадий тафаккурнинг янгилиниши. Фил.фан.номз. ...дисс. Т, 1995.– Б.15.
3. Саримсоков Б. Бадийлик асослари ва мезонлари. – Т.: Фан, 2004.
4. Қуронов Д. Адабиётшуносликка кириш. – Т.: Абдулла Қодирий, 2004.
5. Дўстмуҳаммад Х. Қичқирик. – Т.: Шарқ, 2014.
- 6.